

Szathmári István

Hány nyelv van a világon?

A világ nyelvei című lexikonról

1. „Dél-Afrikában is ünneplik a millenniumot“ címen cikket olvastam a Magyar Nemzet 1999. június 19-i számában. A cikk arról szól, hogy Hámosi József, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának vezetője Pretoriában kétoldalú kulturális munkatervet készített elő, és hogy az ott élő magyarok szervezésében meg fogják ünnepelni a mi millenniumunkat. Aztán többek között azt is olvashatjuk, hogy a Dél-afrikai Köztársaság lakói „tucatnyi nyelvet beszélnek, irodalmi műveik angol, africaans és főleg zulu és xhosa nyelven születnek“.

Kérdés, milyen nyelv az az africaans, a zulu és a xhosa, egyáltalán hogy kell kiejteni a nevüket. Nos, az Új Magyar Lexikonban egyiket sem találjuk meg. De viszonylag részletesen tájékozódhatunk róluk „A világ nyelvei“ című, az Akadémiai Kiadó gondozásában ez évben megjelent impozáns lexikonban (főszerkesztő: Fodor István, 1700 lap). Innen megtudjuk, hogy az africaans (kiejtése: afrikánsz, jelentése: afrikai) Németalföldről, Hollandiából a gyarmatosítások korában, pontosabban 1652-től Dél-Afrikába települt buroknak a nyelve, és hogy ez a déli germán nyelvek csoportjába tartozik. Megtaláljuk itt aztán e nyelv részletes leírását, a történetét és azt is, hogy most hányan beszélik. A zulu meg a bantu nyelvek délkeleti csoportjába tartozik, a Dél-afrikai Köztársaság egyik nemzeti és hivatalos nyelve 1996 óta. Hétmillióan beszélik. Ez esetben is megtalálható a nyelv leírása. A xhosa (magyarul a xosza kiejtés elfogadható) szintén a bantu nyelvek délkeleti csoportjának a része. Ugyancsak egyik nemzeti és hivatalos nyelve 1996 óta a Dél-afrikai Köztársaságnak. Erről is sok mindent megtudhatunk a lexikonból.

De felmerülhet – éppen Bács-Kiskun megyében – az a kérdés, hogy milyen volt a kunok nyelve, mikor szűnt meg létezni, és milyen szavak maradtak meg utána. Vagy Kecskeméten hagyománya van az eszperantónak, így kérdezhetnénk: mi jellemzi ezt a nyelvet, mennyire van elterjedve, hogyan fejlődik, pontosabban hogyan fejleszti. Aztán mostanában többen megpróbálkoznak – persze furcsállható módon – nyelvünket a sumérral, sőt a japánnal és más nyelvekkel kapcsolatba hozni. Akkor viszont előtöl a kérdés, milyen nyelv volt egyáltalán a sumér, és milyen nyelv a japán. És arra is kíváncsi lehet valaki, hogy egyáltalán hány nyelv van a világon.

Nos, ezekre és számtalan más hasonló kérdésre gyors választ kapunk az említett lexikonból.

2. De vajon miért merülnek fel mostanában sokkal nagyobb mértékben efféle kérdések a nagyközönség körében is? Röviden ezt válaszolhatjuk: egyszerűen azért, mert a technika szinte felmérhetetlen eredményei következtében – mondhatnánk – összeszűkült Földünk, megkisebbedett a világ. Hiszen repülővel órák alatt elérhető a Föld bármelyik pontja, és a turizmus keretében az emberek bejárják csaknem az egész világot. Sőt, ki sem kell otthonról mozdulni, a televízió révén „élőben“ látjuk az egzotikus vidékeket, az Öböl-háborút: mindent. Továbbá az Internet révén kapcsolatba kerülhetünk távoli földrészekkel, az ottani lakosokkal, az egész világgal.

Csoda-e hát, hogy az embereket érdekli más népeknek, népcsoportoknak, embereknek a nyelve is, amely egyáltalán lehetővé teszi a velük való érintkezést, a róluk szóló ismeretek megszerzését és így tovább.

3. Hogy a világ nyelvei iránt való fokozott érdeklődést alapjaiban megérthessük, minden bizonnyal érdemes lesz legalább röviden szólni a nyelvnek, ennek a valójában isteni csodának, emberi mivoltunk talán legfőbb jellemzőjének a jelentőségéről, fő sajátosságairól, eddigi kutatásának a legkiemelkedőbb eredményeiről és közben az anyanyelv fontosságáról.

A nyelv egy tudományos meghatározás szerint jeleknek, jelszerű és jelszerűtlen kapcsolatoknak tagolt emberi hangokkal megvalósuló rendszerhálózata, amely társadalomban keletkezett, és a gondolkodással párhuzamosan fejlődött, az emberi közösség kollektív tudatában él, és az emberek társas érintkezését szolgálja. A nyelv ilyenformán az emberi társadalom terméke és egyúttal működési feltétele.

Bárczi Géza, a két évtizede elhunyt európai hírű professzor egyszerűbben, már-már költői stílusban így ír ugyanerről: „Az emberi elme nagyszerű alkotásai között aligha van még egy, mely alapvető fontosságban vetekedhetné a nyelvvel... A tagolt, hajlékony emberi nyelv az emberiség legnagyobb vívmánya, melyet mai változataiban a nemzedékek végeláthatatlan sorainak állandó erőfeszítése teremtett meg: olyan eszköz, melyet sohasem tudunk nélkülözni, s amely az embert attól fogva, hogy zsenge korában eszmélni kezd, egész életén át kíséri és szolgálja. S »a nyelv« mindenki számára elsősorban az anyanyelv. Idegen nyelvet meg lehet tanulni, sőt esetleg kivételesen igen jól is lehet tudni, de szinte sohasem úgy, mint az anyanyelvet, melynek minden elemét ezer meg ezer emlék színezi és tölti meg tartalommal, mely egész nevelkedésünket, fejlődésünket kíséri, sőt bizonyos fokig gondolkodásunk formáit is meghatározza.“ (A magyar nyelv életrajza. Gondolat Kiadó. Budapest, 1963. 5–6.)

Mindehhez hozzátehetjük még a következőket. A nyelv a műveltség viszonylagosan alacsony fokán – mondjuk, nálunk a honfoglalás táján – természetes valami, mint például az éltető levegő, amellyel nem szükséges különösebben foglalkozni. De amint különböző (politikai, gazdasági, társadalmi stb.) okok folytán magasabb műveltség kívántatik – nálunk például már Szent István korában és különösen utána, a ma felé haladva –, a nyelvnek ezt is ki kell szolgálnia, egészen addig, hogy később az igényes irodalmi és köznyelvnek, továbbá a tudományoknak, a szépirodalomnak stb. is méltó eszköze lehessen. Ezért, röviden szólva, az illető nyelvet mintegy fel kell fedezni, meg kell ismerni, származását, rokonságát fel kell deríteni, szótárak és nyelvtanok stb. segítségével le kell írni, sőt minden tekintetben kiművelni, és közben természetszerűleg meg is kell tanítani, elsősorban a mindenkori ifjúságnak.

Íme, a nyelvek fejlődésének az útja a természetes állapottól a kisebb-nagyobb mérvű kiműveltségig, amelyet lényegében mindegyik előbb-utóbb végigjár, és amelynek eredményeit ismernünk kell ahhoz, hogy a legfontosabbakat meg tudjuk az egyes nyelvekről.

4. Impozáns mű „A világ nyelvei“ című kötet, a maga 1700 lapjával, sötét színű, kemény fedelével, amelyen bemélyített betűkkel a cím szerepel angol, német, kínai és egyéb nyelveken, és drapp színű, esztétikus borítójával, amelyen szintén ott található a cím a legkülönbözőbb nyelveken.

A lexikon főszerkesztője az általános nyelvészetben és – különösen – az afrikai nyelvek kutatásában járatos nyelvtudós: Fodor István. A címszavak kidolgozásában 58 – jobbra magyar – szerző, mondhatnánk: speciális szakember és 6 szintén kiváló szakszerkesztő vett részt.

A világ nyelvei című munka főcélja a nyelv és a nyelvi jellemzők, a nyelvi jelenségek bemutatása. Más szóval: lényeges ismereteket adni a szakemberek és az érdeklődő nagyközönség számára.

Két részből áll: az első (terjedelmesebb, 1570 oldalas) rész 764 szócikkben ábécérendben tárgyalja a fontosabb nyelveket,

nyelvcsaládokat és nyelvcsoportokat. A második, „A világ nyelveinek mutatója“ (1571-1635) című rész több mint 6000 nyelvet sorol fel röviden (beleértve az első részben tárgyaltakat is), szintén ábécérendben. A lexikon a „Függelék“ (1639-1699) sok hasznos tájékoztatójával zárul.

5. „A világ nyelvei“ az első ilyen jellegű magyar nyelvű kiadvány (az Antal László, Csongor Barnabás és Fodor István szerkesztésében 1970-ben megjelent hasonló című munka más beosztású és jóval kevesebb információt nyújt). Lássuk, miről tájékoztatnak az első rész szócikkei, a második rész mutatója és a Függelék.

Az egyes szócikkek tartalmazzák a kérdéses nyelv nevét, névváltozatait (a fontosabbak esetében a név eredetét is), a nyelv genetikai hovatartozását és rokoni kapcsolatait, a fontosabb nyelvjárásokat, a beszélők földrajzi helyét és számát, a nyelv típusát és szerkezeti jellemzését, a nyelv státuszát (államnyelv, nemzeti, törzsi nyelv stb.), rövid történetét (az első nyelvmlékek stb.), kulturális vonatkozásait (írásrendszer; irodalmi emlék; nyelvészek; költők, írók), végül a nyelvvel foglalkozó legfontosabb forrásmunkák jegyzékét. A nyelvcsaládokat tárgyaló cikkek – mutatis mutandis – hasonló adatokat sorakoztatnak fel, csak az illető nyelvcsaláddal kapcsolatban.

Természetesen a szerzőknek több elvi problémával meg kellett küzdeniük. Ilyenek többek között: nyelv és nyelvjárás szétválasztása, a genetikai hovatartozás, illetve a nyelvtípus megállapítása. Bizonyos nyelvek feldolgozatlansága ismét más nehézségeket okozott.

A második résznek, a „Mutató“-nak a címszavai – mint már jeleztem – rövidek: az illető nyelv nevére és névváltozataira, a beszélők számára és földrajzi helyére, valamint a nyelv rokonságának megjelölésére korlátozódnak.

A „Függelék“ című rész hasznosan egészíti ki, illetve világítja meg az első két részben leírtakat. Itt találjuk a Nemzetközi Fonetikai Átírási Rendszert (APh), a nyelvészeti szakkifejezések rövid magyarozatát, példákkal (pl. mi az ablaut, a csettintő hang, az ergativus, a flektáló nyelv stb.), a genetikai táblázatokat (a szudáni, az ausztrónéz stb. nyelvekről), az írásrendszereket (a főníciai, az indiai eredetű írások, a runák, a kínai írás kialakulását szemléltető táblázatok).

6. Hogy a lexikon gyakorlati megoldásaiba is bepillanthassunk, lássunk izelítől néhány példát.

Mit tudunk meg például a *kun nyelvről* (795-797)? A következőket: kihalt török nyelv, e nyelvek kipcsak ágához tartozott. A kun nép is török eredetű. Ugyanúgy a 'sárgás, szőke, fakó' jelentésű török *qu* melléknévből származik, mint a kunok másik neve: a latin *Cumani*, óorosz *kumane* stb. 'kunok' értelemben. A névadás indítéka a kunok haj- vagy arcszíne lehetett. – A kunok a X. század második felében a Huang-ho folyó mellékén éltek. Innen a kitajok szorították őket Délnyugat-Szibériába, itt hozták létre a kun-kipcsak törzsszövetséget, amely a XIII. század elejéig állt fenn, s kiterjedt az Aral-tó és az Al-Duna közé eső területre. Közben a főáguk a délorosz sztyeppéken jelentős politikai tényezővé vált. Számos rablóhadjáratot indított a kijevi nagyfejedelemség, Lengyelország és Bizánc ellen. A XIII. század elején a mongolok ellen a kijevi fejedelemség mellé álltak, de 1223-ban a kun-orosz seregek súlyos vereséget szenvedtek, ennek következtében a kunok felmorzsolódtak, sokan beolvadtak a környező népekbe. De jelentős tömegeik nyugat felé menekültek, s Cumania-ban, a későbbi Besszarábiában és Moldovában fontos szerepet játszottak a középkor folyamán. Ugyancsak nagy számban költöztek Magyarországra 1239-ben, de Kuten fejedelmüknek 1241-ben történt meggyilkolása miatt kivonultak az országból. A tatárjárás után – mint ismeretes – IV. Béla visszahívta őket, főként a Duna-Tisza közén, a Tisza, a Körös és a Maros mellékén telepedtek le. Egyes csoportjaik később is jöttek hozzánk, az utolsó Mátyás király idejében, ezek Buda környékén és a Csepel-szigeten találtak otthonra. 1279-ben IV. (Kun) Lászlótól külön szabadságjogokat kaptak. E kiváltságaik lényegében megmaradtak 1876-ig. Hét nemzetségük hét széké aláakult. Főkapitányuk és legfőbb bírójuk a nádor volt.

Anyanyelvüket a XIV-XV. századig őrizték még. A magyar népbe való beolvadásukat a török hódoltság és a reformáció is elősegítette. (A Földrajzi nevek etimológiai szótára alapján teszem hozzá, hogy a kunoktól lakott nagy kiterjedésű Duna-Tisza közti terület Mohács után elnéptelenedett, és sokkal kevesebb lakott helységről állhatott, mint a tiszántúli Nagykunság, amely Mohács után sem néptelenedett el. Ez magyarozhatja a Kiskunság *Kis-* előtagját.)

A kun nyelvmlékek közül irodalmi értéket is képvisel a több részből álló „Codex Cumanicus“, amelyet olasz, német és más ajkú szerzetesek és világi személyek írtak a XIV. század első évtizedeiben a Krím-félszigeten élő kipcsak-török népek körében. Első része latin-perzsa szójegyzék, a második rész latinból fordított vallásos szövegeket (evangéliumok, prédikációk, imák, himnuszok stb.), kun-kipcsak grammatikai vázlatokat, találós kérdéseket stb. tartalmaz. A kódexet a velencei Szent Márk templomban őrzik. A kódex kun anyaga nem egységes, és nyelvjárási sajátosságokat is tükröz. A nyelv hangtani és alaktani jellemzőit, a név- és igeragozást a lexikon példák illusztrálásával tárgyalja.

A magyarországi legfontosabb idevágó nyelvmélek a Kun Miatyánk, amelynek eredeti szövege valószínűleg a XVI. században keletkezett, és a magyar nyelvű (református) miatyánk pontos fordítása. Sok példányban került elő, erősen torzult formában; a legrégebb lejegyzés 1745-ből való. (Csak zárójelben utalok arra, hogy pátriában, Kisújszálláson a két háború között még Imre István bátyám minden hétfőn elmondta a Kun Miatyánkot a 48-as kaszinóban Kossuth apánk képe alatt az ott egybegyűlteknek.)

A kun nyelvmlékek közé tartoznak továbbá az ún. halasi ének, az asztali áldás, valamint különböző köszönési és köszöntési formák. Összegyűjtésre várnak viszont a még fellelhető gyerekmondókák, kiolvasóversek, játékszók és a kun eredetű települések határrésznevei. A lexikon felsorol kun-besenyő eredetű közszavakat (pl. csősz, hurok, kalauz, kalóz, komondor stb.), tájszavakat (pl. árkanypányva, boza 'sörféle', csanak 'fa merítőedény' stb.), helyneveket (pl. Balmazújváros, Csengele, Karcag, Orgovány, Törtel stb.), családneveket (pl. Csőreg, Karakas, Karacson, Szokor stb.) és keresztnéveket (pl. Édua, Kötöny, Oszlár stb.). Végül megemlíti a kun-besenyő jövevényszavakkal foglalkozó nyelvészek nevét, illetve megadja a szakirodalmat 22 mű, illetve tanulmány felsorakoztatásával.

A második részből is hozok egy példát: „Kok-borok, tripuri IV tibeti-burmai, India, Banglades“ (1607). Ez azt jelenti, hogy az illető nyelv neve „kok-borok“ és „tripuri“, a beszélők száma százezer és egymillió között van, továbbá Indiában és Bangladesben beszélik.

Hogy milyen hasznos a nyelvészeti szakkifejezések című összeállítás, annak igazolására idézem, mit ír a lexikon a „ragozó, agglutináló nyelv“ magyarozataként (1671): „a nyelvtani viszonyítás és a szóképzés főképp toldalékokkal, tehát szintetikus eszközökkel történik, pl. a magyarban *el-vál-aszt-hat-atlan-ok-nak*, ugyanez finnül: *ero-tta-ma-ttoma-i-ille*; a világ nyelveinek jó egyharmada ebbe a típusba tartozik“.

7. Végül felelnem illik a címben általam feltett kérdésre: hány nyelv van a világon? A lexikon alapján azt mondhatjuk (1575), hogy számuk 7000 és 7300 között lehet. A világirodalmi lexikon 1984-ben (9:468) ezt írja a „nyelv“ címszó alatt: „Az emberi nyelvet szokatlan változatosság jellemzi térben és időben egyaránt. A legújabb szakirodalmi adatok szerint napjainkban a beszélt nyelvek száma 5000 és 8000 között ingadozik. E »pontatlanság« legfőbb oka az, hogy a világ jelentős részén még mindig nincs megbízható leltár és leírás a honi nyelvekről. Hetven olyan nyelv van, melyet ötmilliónál több, és tizenhat, amelyet ötvenmilliónál több ember beszél. Másfél ezerre tehető azoknak a nyelveknek a száma, amelyekről még nem sikerült egyértelműen eldönteni, hogy önálló nyelvek-e, vagy pedig csak valamely nyelv nyelvjárási.“ A teljesség kedvéért még megjegyzem, hogy nyelvünk, a magyar nyelv a világ nyelveinek a sorában körülbelül a negyvenedik, a hatvanhét európai nyelv sorában pedig a tizenkettedik helyen áll.

Tehát a nagy nyelvek utáni középpontban foglal helyet.

8. Mindent összefoglalva „A világ nyelvei“ című lexikon igen eredményes munka, nem véletlenül nyilvánította tankönyvvé az Oktatási Minisztérium. Még egyszer hangsúlyozom: szakember, tanár, diák és minden érdeklődő haszonnal forgathatja. (*Akadémia Kiadó, 1999*)